

Аксіологічний підхід родинного виховання XIX – XX ст. з змісті сучасної педагогічної освіти (на матеріалах дворянсько-поміщицьких сімей).

Доведено, що безперервне, цілеспрямоване і систематичне родинне виховання, духовно збагачує дитину, формує її як особистість, впливає на її розвиток, сприяє виробленню морально-етичних норм співжиття у суспільстві, формує майбутнього громадянина своєї держави.

Ключові слова: Волинь, дворяни, поміщики, родинне виховання

Анализируя семейное воспитание в XIX – XX ст. представителей дворян и помещиков, в духе украинских традиций, необходимо отметить его положительное влияние на развитие ребенка, формирование морально-этических норм, а так же воспитание сознательного гражданина своей страны.

Ключевые слова: Волинь, дворяне, помещики, семейное воспитание.

Analysis of the aspects of family education of XIX - XX centuries among representatives of the nobles and landlords indicates great educational value of the family, which was the important part of social life. It is shown that continuous, purposeful and systematic family education enriches a child spiritually creates at the same the child as a personality, affects its development, conduces to education of moral and ethical norms of coexistence in society, creates really a future citizen of their country.

Keywords: Volyn, nobles, landlords, family education

Актуальність проблеми. Історичні факти свідчать, що проблема виховання молодого покоління виникла давно і завжди перебувала в центрі уваги всіх держав світу. Сьогодні в Україні, розв'язання назрілих проблем навчання і виховання підростаючого покоління пов'язується перш за все з завданням формування сучасної особистості, що включає здатність до самостійного критичного мислення, засвоєння нового знання, соціальну та моральну зрілість.

Проте, внаслідок трансформаційних процесів у суспільстві, виховний процес не лише урізноманітнюється, але й ускладнюється. Як наслідок поступальної еволюції життєдіяльності людини – суттєві зміни у структурі сім'ї та сімейних відносинах: у сучасних дітей, у порівнянні з їхніми ровесниками з недалекого

минулого, старші за віком батьки, значно менше сестер і братів, а іноді вони зовсім відсутні. Така ситуація на сьогодні є характерною, оскільки, починаючи з другої половини минулого століття, все більше жінок у всіх країнах світу стають економічно активними, обіймають провідні посади у бізнесі та політиці, що надає підстави для визнання неформального терміну «ЄВАлюція», що характеризує «новий час».

Відтак, з огляду на трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, особливо важливо, правильно зорієнтувати вибір батьків у застосуванні методів сімейного виховання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Концепція сімейної педагогіки при всіх суспільних ладах і в різні історичні епохи зовнішньо залишалася незмінною. Вона включала формування загальнолюдських цінностей та якостей як чесність і честь, гідність і благородність, любов до людей і працелюбство тощо. Про стосунки між батьками і дітьми, про напрямки сімейного виховання писали Аристотель, Г. Сковорода, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці та ін. Важливого значення проблемі надавали Я. Корчак, О. Барвінський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Стельмахович тощо.

Проблематику педагогічної антропології на соціально-філософському рівні розглядає педагог, філософ сучасності І. Зязюн. Так, у своїй праці «Філософія педагогічної антропології» серед актуальних проблем антропології виділяє важливість питання повноцінного розвитку особистості, формування її ціннісних орієнтирів. Справжнім педагогічним надбанням сучасності є дослідження Н. Ничкало «Усвідомлення мети: Людина, Родина, Батьківщина, Людство» про концепти Людина, Родина, Батьківщина, Людство у Посланні Папи Яна Павла II до людей всього світу, до сімей, до людей похилого віку, до жінок, до дітей, до митців різних соціальних спільнот.

Виховання як необхідна форма вдосконалення особистості, що ґрунтується на основі засвоєння нею матеріальних і духовних пластів культури, потужний чинник формування національної еліти та цінностей державотворення досліджується у працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, І. Бега,

С. Клепка, М. Коноха, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Надольного, І. Радіонової.

Притаманний сучасному розвитку цивілізації динамізм, нарощування її культурного потенціалу, посилення соціальної ролі особистості, інтелектуальної праці, швидка зміна техніки і технологій – усе це ставить принципово нові вимоги до виховання особистості, що в ідеалі здатна і готова своєю діяльністю, своїм життям забезпечувати буття свого народу, суспільства і держави в усіх її формах, проявах у відповідності до вимог часу. Для успішного розв'язання цього життєво важливого завдання необхідно ґрунтовно дослідити українознавчі традиції минулого і творчо використовувати їх великий пізнавально-виховний потенціал. К. Ушинський писав, що «в більшій частині дворянських сімей виховання становить головну турботу батьків, мету їхнього життя, перед якою часто схиляються всі інші цілі і мотиви» [11, с. 144]. Відтак, метою даного дослідження – дослідження українознавчих цінностей родинного виховання у дворянсько-поміщицьких сім'ях ХІХ – ХХ ст. у змісті сучасної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гостра криза періоду переходу до ринкових відносин, спад духовності серед значної частини дітей та молоді, неприйняття терпимості, милосердя, честі, совісті, доброти спонукає до переосмислення методів і змісту виховання. Популярний на Заході раціоналістичний підхід до організації процесу навчання, побудований на ідеалізації наукових знань, як найвищої духовної і культурної цінності людини, може згубно позначитися на формуванні молоді, підготовці її до життя [9, с. 115-116]. Відтак, нехтуючи історією, традиціями, творчими надбаннями народу, ми поступово втрачаємо такі поняття, як «національний характер», «національна свідомість», «національна самосвідомість», «національна ідея», «національно спрямований зміст освіти» тощо.

Від роду до народу, нації – такий природній шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадської зрілості. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають моральну й духовну сутність, природну послідовність основних етапів формування людини.

Тож не дарма кажуть: коли міцна сім'я, то й сильна держава. Перспективою для нас «була, є й залишається у ХХІ ст. традиційна українська родина з українським родинним національним вихованням дітей та молоді новітнього вираження, адекватного сучасним і майбутнім потребам нашого суспільства» [7, с. 3]. Справжня сім'я є совістю, честю, національною гордістю кожного народу, нації, надбанням педагогічної культури людства. Тому й виховний вплив родини на формування і етнізацію особистості, на щоденне наше буття переоцінити неможливо.

Застосовуючи біографічний метод, спробуємо проаналізувати, наскільки атмосфера, у якій виховується дитина, стає її рідним середовищем, що має важливе значення у творенні її емоційного світу у якому вона відчувається найкраще, і подальший вибір професії.

Яскравим прикладом вдалого родинного виховання та навчання стала сім'я Драгоманових. Розповідаючи про враження дитячих літ (50-ті рр. ХІХ ст.), Ольга Драгоманова (Олена Пчілка – літ. псевдонім) писала: «Крізь роки пронесла теплі спогади ... про початок науки, себто книжної..., як тато читав мені, дівчаткові, перший раз Гоголевого «Тараса Бульбу». Було се чогось у Підварку (ходили ми туди на збір яблук), були у садку цілий день. Тато прослав свого плаща, кликнув мене і почав читати. Здається, ті яскраві малюнки чудового твору ... вкувалися з одного року навіки в мою пам'ять» [8, с. 419]. Засвоєні принципи сімейного виховання та навчання О. Пчілка перенесла на своїх дітей.

Усвідомлюючи, що кожна людина, зазвичай, на основі власних потреб, інтересів, емоційних переживань вибудовує свою власну ієрархію цінностей, а звернення до найкращих надбань педагогічної спадщини українського народу, зокрема, народних звичаїв, свят, обрядів – це насамперед звернення до цінностей, що містять життєві орієнтири, уподобання, ідеали особистості, соціуму, народу – Олена Петрівна вивозила дітей в села Волині, щоб вони пройнялись «українським народним духом». Слухаючи давніх пісень – найбільше обрядових, весільних, купальських – діти духовно збагачувались й змалку пізнавали українську мову (навколишні пани Луцьку дивувались, що дворянські діти розмовляють хлопською мовою). А для найталановитішої доньки Лесі – це був початок шляху

до «Лісової пісні». Це мати відкрила їй Мавку, дядька Лева, Лукаша, Килину, «змалювала» декорації до драми й відкрила її філософський зміст: тільки краса й мистецьки обдаровані люди змінять світ. Запам'ятовуючи народні наспіви селян, Леся через 30 років «затужила за рідними волинськими лісами і за всіма тими істотами, що ними заселяла ті ліси уява старих і молодих волиняків-поліщуків» [3, с. 38-39].

Олена Пчілка сприяла й літературним спробам інших своїх дітей – Михайла й Ольги – Михайла Обачного і Олесі Зірки. Разом зі своїми дітьми та селянськими, в імпровізованому домашньому ляльковому театрі: не раз ставили спектаклі, різдвяні вертепи, проводили Шевченківські роковини. Михайло Косач поспіль напише: «коли я став тим, чим єсть, коли в мені є що-небудь доброго, то се дякуючи тобі, мамочко» [1, с. 85].

Отже, значну роль у родинній педагогіці і сімейному вихованні дітей української письменниці, етнографа, фольклориста, перекладача, публіциста, редактора, видавця, громадського діяча, член-кореспондента Української Академії Наук з 1924 р. Ольги Петрівни Драгоманової-Косач відігравали народні звичаї, свята, обряди, що виступали як високоемоційні і надзвичайно ефективні джерела народних знань і досвіду. Підтвердженням правильності материнського рішення О. Пчілки щодо принципів сімейного виховання та навчання («хатня наука») стали здобутки та звершення її дітей. Про це сама вона писала в листі від 25 лютого 1892 р. до професора Львівського університету Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки і з певністю можу сказати, що мені се удалося ...» [10, с. 85].

Відтак, родинне виховання - перша природна і постійно діюча ланка виховання. Саме родина (сім'я) має першою сформувати ціннісні орієнтири дитини, які у майбутньому сприятимуть розкриттю її унікальної індивідуальності, не допускаючи нівелювання особистості. «Виховувати людину в людині, пробуджувати й культивувати в ній силу людського духу і буття ось цінності, які повинні бути в центрі уваги теорії і методики виховання в родині...» [12, с. 29].

Батьки польського шляхтича В'ячеслава Казимировича Липинського, знайомлячи сина з історичними пам'ятками краю, народними традиціями та обрядами, прищеплювали почуття власної відповідальності за все, що його оточувало: землю, природу, родину, людей, що проживали на спільній з ним території. Дитяча душа, як губка, вбирала в себе відомості про навколишній світ.

У вихованні сина основне навантаження припало на батька з матір'ю, оскільки до 12-річного віку В'ячеслав Липинський навчався вдома. Крім опанування основних предметів, багато часу відводилося спілкуванню з природою, ознайомлення з історичними пам'ятками, знайомству з народними традиціями та обрядами. Здобуваючи гімназійну та вищу освіту, юний В'ячеслав проводив у Затурцях час літніх та зимових вакацій. Спілкувався із сільською молоддю, мав друзів серед простих селян, проводив з ними бесіди, якими намагався пробудити в них національну свідомість. Саме тут, на «малій батьківщині», натхнений затишком родинного дому, красою рідних околиць, наповнених відгомином далеких віків, виношував молодий В. Липинський свої шляхетні думи, бачив на далекому обрії Самостійну Соборну Українську Державу. Поспіль він напише: «Дорога мама завжди допомогала мені в моїй праці для української ідеї, котра тепер починає бути ясна та зрозуміла навіть для тих, котрі ще до недавна ставилися до неї вороже та з байдужістю» [4, с. 10].

Безперечно, виховання, що виніс В. Липинський із батьківського дому у подальшому визначило його громадську позицію. Вважаючи себе «українцем за свідомістю ... доказ фактичного, а не словесного народолюбства дав українською працею цілого свого життя: прийняття за свою української мови народної і ділами ствердженням бажанням сполучити себе і верству, до якої належу, в одну з цим народом українську націю та витворити спільну з ним одну Українську Державу» [4, с. 1]. Його життєвий шлях визначив спрямованість багатьох наукових концепцій. Відтак, у 1906-1908 рр. наукові інтереси Липинського сконцентрувались навколо досліджень українофільства серед поляків. А вже у 1909 р. побачила світ невеличка польськомовна історична розвідка «Шляхта на Україні», у якій досліджено проблему ролі польської шляхти у суспільному житті

та історії України [5, 44]. Наступні роки він, переважно, працює над монументальним збірником «Z dziejow Ukrainy». Книга, в якій більшість статей належала перу самого Липинського, з'явилась в 1912 р. і була присвячена пам'яті провідних “хлопоманів” 1860-х рр. (В. Антоновича, П. Свенціцького та Т. Рильського) й демонструвала зв'язок і наступність між двома поколіннями українців польської культури. Автор вірив, що лицарською службою українському національному ідеалові шляхта зможе окупити своє право громадянства на землі, де вони народилися і хотів, щоб шляхетська верства стала українською у своїй політичній свідомості, без утрати свого корпоративного існування. Книга привернула увагу наукового світу, і В. Липинського за його історіографічні заслуги у березні 1914 р. було обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові [2, с. 16].

Відтак, сімейні стосунки Липинських, побудовані на громадському обов'язку, мудрій любові, стали тією величезною виховуючою силою, що істотно вплинула на вразливу дитячу душу і відклала свій відбиток на все майбутнє життя вченого історика і соціолога, визначного політика і дипломата, головного ідеолога модерного українського консерватизму В'ячеслава Казимировича Липинського, що навіки зріднився з волинською землею і народом, серед якого жив і працював, з повним правом заслужив собі ім'я Великого Українця. «Виховання, яке я виніс із батьківського дому, – писав В. Липинський, – заклало в мені засади, що, якщо ми – землевласники на Русі – хочемо зберегти своє існування, то повинні мати, по-перше, не тільки права, але й обов'язки, по-друге, маємо бути внутрішньо солідарні, основуючи ту солідарність на взаємній любові і повазі до старших та авторитетніших з-поміж нас» [4, с. 7].

Безперечно, родинне виховання має закладати підвалини духовно-морального і національного світогляду дитини, оскільки дитині важко ще сформувати власні ідеали, то вона щиро довіряється тим, які панують у її родині. Дитині передається ставлення батьків та членів родини до національних цінностей через спілкування, споглядання тощо.

Велике значення для формування творчості композитора і піаніста Юліуша Карла Зарембського мали мелодії польських і українських пісень, почуті ним ще у дитинстві. Найпершою вчителькою музики Юліуша, як зазначає польський дослідник творчості композитора Т. Струмільо, очевидно, потрібно вважати його няню – молоду українську дівчину (родом з приміського с. Станишівки), яка співала йому над колискою народні пісні [6, с. 79]. Творчість Ю. Зарембського була органічно пов'язана з музичним і літературним фольклором Волині. Народно-пісенні інтонації польських і наспівних українських мелодій зазвучали також у п'єсах «Галіційські танці» (інструментовані для симфонічного оркестру Ф. Лістом), «Думка», «Коломийка». Подальшим розвитком волинських мотивів могла стати задумана опера «Марія» за одноіменною поемою свого земляка, польського поета А. Мальчевського (який, доречі, також народився на Волині в Княгинині в заможній шляхетській сім'ї), в якій розповідалося про події на Волинській землі. Але композитор відмовився від задуму оперного жанру і написав увертюру, яка засвідчила його інтерес до української тематики [14, с. 336].

Українська природа, історія і народопісенна традиція волинського краю відчутно позначились на творчості поета, лірика, романіста, історика літератури і критика, перекладача Леонарда Совінського, який познайомив польську інтелігенцію з творами Т. Шевченка – зробив чудовий переклад поем «Наймичка» та «Гайдамаки», написав розвідку – етюд «Тарас Шевченко» [13, арк. 45, 57]. Навіть будучи на смертному одрі, він перекладав улюбленого Т. Шевченка.

На матеріалі українського пісенно-танцювального фольклору написані числені фортепіані твори уродженця Волині, польського дворянина композитора Йосифа Домініка Хомича Витвицького: цикли варіацій для фортепіано «Українка» (на тему української народної пісні «Зібралися всі бурлаки») і «Коломийка. Парафраз» (на тему українського народного танцю). Серед інших творів – концертні варіації для фортепіано на теми українських народних пісень «Чумак», «У сусіда хата біла», п'єси для фортепіано «Плавба по Дніпру», «В місячному сяйві» та ін. Й. Витвицький віддзеркалював у своїй творчості безперечно і польську культуру. Композитор присвятив твори герою боротьби за незалежність Польщі – Т. Костюшку, великому

романісту – Ю. Крашевському. «Але як і інші, ці твори, – підкреслює доктор мистецтвознавства, професор Київської національної музичної академії ім. П. І. Чайковського К. Шамаєва, – несуть на собі ознаки музики, яку Витвицький пізнав на Волинській землі» [14, с. 335]. Його твори увійшли до програми курсів з історії української музики у спеціальних музичних навчальних закладах України.

Вибір і застосування методів сімейного виховання у родинах дворян і поміщиків підпорядковувалося ряду загальних умов: знання батьками своїх дітей, особистий досвід батьків; спільна діяльність; педагогічна культура батьків; вміння спілкуватися (частота, обсяг, мова, тема спілкування, інтереси). Основний ціннісний орієнтир у виховній діяльності батьків – особистість дитини, її людський потенціал – духовно-моральний, інтелектуально-творчий, фізичний, естетичний. Різноманітними були і засоби вирішення виховних завдань в сім'ї. Серед поширених – слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, символи, атрибути, реліквії, традиції.

Матеріал, що подано у даній статті дозволяє сформулювати три узагальнюючі висновки:

1. Формування особистості – одне із найбільш цінних завдань, що будь-коли вирішувалось людством. Не применшуючи значущості громадських інститутів виховання, необхідно визнати, що людство не створило іншої ланки у виховній системі, що за силою емоційно-морального впливу на зростаючу людину відповідає б родинному. Так, державною національною програмою «Освіта (Україна XXI століття)» одним із пріоритетних напрямів реформування освіти визнано родинне виховання, як «...першооснову розвитку дитини як особистості» [ст. 59 Закону України «Про освіту»].

2. Виховання особистості – організований суспільством вплив на індивіда. Проте, хоча суспільство і зацікавлене у формуванні відповідних людських якостей, але, як і будь-який сучасний соціум не може розвиватися без визначених ідеалів, цінностей, цілей, шляхів і методів їх реалізації. При цьому важливо, щоб вказані складові теоретичного осмислення суспільного поступу були зрозумілими громадянам, вселяли впевненість у їх об'єктивності та відповідності власним

інтересам. Тому цілком очевидно, що в основу сучасного виховання має бути покладений культурно-історичний досвід української спільноти, українські виховні традиції, національні надбання.

3. Національна еліта майбутнього повинна бути не лише високоосвіченою і ерудованою, але й морально, патріотично вихованою, щоб бути корисною своєму народу і Батьківщині. Відтак, у сучасній педагогічній дійсності, яка потребує актуалізації аксіологічних настанов щодо виховання, актуальним залишається врахування та осмислення традицій, особливостей духовності, організації навчання та виховання молоді в дворянсько-поміщицьких сім'ях XIX – XX ст. Історична ретроспектива виховання в цих родинних вказує на велике виховне значення сім'ї, яка була важливою ланкою суспільного життя. Ідеал родинного виховання – це особистість, яка здатна і готова своєю діяльністю, своїм життям забезпечувати буття свого народу, суспільства і держави в усіх її формах, проявах у відповідності до вимог часу.

До подальших напрямів дослідження зазначеної проблематики маємо віднести більш глибоке вивчення цінностей родинного виховання дворянсько-поміщицьких родин з метою врахування їх аксіологічних настанов щодо організації навчання і виховання сучасної молоді.

Література

1. *Бутич І.* Леся Українка. Документи і матеріали. 1871-1970 / І. Бутич. – К., 1971. – 200 с.
2. *Гирич І.Б.* Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Гирич Ігор Борисович – К., 1995. – 25 с.
3. *Косач-Кривинюк О.* З моїх споминів / О. Косач-Кривинюк. – К., 1971. – 140 с.
4. *Кушнір В.* В'ячеслав Липинський і Волинь. Путівник / В. Кушнір. – Луцьк, 2007. – 28 с.
5. *Lipiciski W.* Szlachta na Ukrainie. Udziai jej w iyciu narodu ukraickiego na tle jego dziejow / W Lipiciski. – Krakow: Skiad giowny w księgarni Leona Idzikowskiego w Kijowie, 1909. – 88 s.
6. *Лісевич І. Т.* Родом з України... (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.) / І. Лісевич. – К., 1995. – 103 с.
7. *Новітні* перспективи родинного виховання / М. Стельмахович // Рідна школа. – 1998. – №7-8. – С. 3-5.
8. *Пчілка О.* Твори / О.Пчілка. – К., 1971. – 464 с.

9. *Проблема* теорії виховання дітей і молоді в Україні / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4(17). – С. 109-125.
10. *Українка Л.* Документи і матеріали / Л. Українка. – К.: Наукова думка, 1971. – 488 с.
11. *Ушинський К. Д.* Про сімейне виховання [збірник] / К. Д. Ушинський – К., 1974 – 151 с.
12. *Хомич Л.О.* Теоретичні засади виховання у сучасній родині / Л.О.Хомич // Освіта дорослих. – 2009. – Вип.1. – С.29
13. *Центральний* державний історичний архів України в Києві, ф. 442, оп. 53, спр. 353.
14. *Шамаєва К. І.* Музиканти-поляки з Волині / К. І. Шамаєва // Житомирщина на зламі тисячоліть: матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., 20-23 вер., 2000 р. – Житомир, 2000. – Т. 21. – С. 334-337.

Олександр Гуржій

До питання чи існував ринок вільнонайманої праці в Наддніпрянській Україні (на матеріалах другої половини XVII-XVIII ст.).

На основі значної кількості першоджерел і статистичних даних здійснена спроба висвітлення однієї з найбільш дискусійних науково-теоретичних проблем в історіографії — витоків формування національного ринку вільнонайманої праці в Україні.

Ключові слова: *Наддніпрянська Україна, вільнонаймана праця, наймач, наймит, байдак, ринок.*

На основе значительного количества первоисточников и статистических данных осуществлена попытка освещения одной из наиболее дискуссионных научно-теоретических проблем в историографии - истоков формирования национального рынка вольнонаемного труда в Украине.

Ключевые слова: *Надднепрянская Украина, вольнонаемный труд, наниматель, работник, байдак, рынок.*

Based on a large number of sources and statistical data made an attempt to highlight one of the most controversial scientific and theoretical problems of historiography - the origins of the formation of national civilian labor market in Ukraine.

Keywords: *Naddniprianska Ukraine, freelance work, employer, mercenary, boats, market.*

Проблема формування національного ринку найманої праці (чи його відсутності) за ранньомодерної доби і донині залишається однією з найменш